

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBILMIY JURNALI

Vol. 6 Issue 05 | pp. 88-97 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

UZOQ MUDDATLI AKTIVLAR HISOBILMIY VA ULARNING KORXONA MOLIYAVIY BARQARORLIGIDAGI O'RNI

Rizakulov Abdurauf Abdimutalibovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
"Audit" kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Uzoq muddatli aktivlar hisobi buxgalteriya amaliyotida korxonalar moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Ular tarkibiga asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va uzoq muddatli investitsiyalar kiradi hamda ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va bozor raqobatbardoshligini mustahkamlashda asosiy omil hisoblanadi. Asosiy vositalar binolar, inshootlar, uskunalar va transport vositalari orqali moddiy bazani shakllantiradi. Nomoddiy aktivlar patentlar, dasturiy ta'minot va brend qiymati orqali innovatsion salohiyatni ifodalaydi. Uzoq muddatli investitsiyalar esa kelajakdagi daromadlarni ta'minlashga xizmat qiladi. Buxgalteriya hisobida aktivlar dastlabki qiymatda qayd etilib, keyinchalik amortizatsiya va eskirish ko'rsatkichlari orqali ularning haqiqiy qiymati aniqlanadi. Moliyaviy hisobotlarda uzoq muddatli aktivlarning to'g'ri aks ettirilishi korxonalar faoliyatining shaffofligini ta'minlaydi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida qayta baholash va qiymatni pasaytirish tartiblari moliyaviy holatni yanada real ko'rsatishga yordam beradi. Xulosa qilib aytganda, uzoq muddatli aktivlar hisobi nafaqat ichki boshqaruv, balki tashqi investorlar va kreditorlar uchun ham muhim axborot manbai bo'lib, ularni samarali boshqarish korxonaning moliyaviy barqarorligi, rentabelligi va investitsion jozibadorligini oshiradi.

Kalit so'zlar: Uzoq muddatli aktivlar, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, investitsiyalar, amortizatsiya, eskirish, qayta baholash, moliyaviy hisobot, IFRS, barqarorlik.

Аннотация. Учёт долгосрочных активов в бухгалтерской практике играет важную роль в обеспечении финансовой устойчивости предприятия. К долгосрочным активам относятся основные средства, нематериальные активы и долгосрочные инвестиции, которые служат ключевым фактором в организации производственного процесса, повышении качества обслуживания и укреплении конкурентоспособности на рынке. Основные средства — здания, сооружения, оборудование и транспортные средства — формируют материальную базу предприятия. Нематериальные активы, такие как патенты, программное обеспечение и стоимость бренда, отражают инновационный потенциал компании. Долгосрочные инвестиции обеспечивают будущие доходы. В бухгалтерском учёте активы фиксируются по первоначальной стоимости, а затем их реальная стоимость определяется через амортизацию и показатели износа. Корректное отражение долгосрочных активов в финансовой отчётности обеспечивает прозрачность деятельности предприятия. Согласно международным стандартам финансовой отчётности (IFRS), процедуры переоценки и обесценения помогают более реально показать финансовое состояние компании. В заключение можно отметить, что учёт долгосрочных активов является важным источником информации не только для

внутреннего управления, но и для внешних инвесторов и кредиторов, а их эффективное управление повышает финансовую устойчивость, рентабельность и инвестиционную привлекательность предприятия.

Ключевые слова: долгосрочные активы, основные средства, нематериальные активы, инвестиции, амортизация, износ, переоценка, финансовая отчётность, IFRS, устойчивость.

Abstract. Accounting for long-term assets plays a crucial role in ensuring the financial stability of an enterprise. Long-term assets include fixed assets, intangible assets, and long-term investments, which serve as key factors in organizing the production process, improving service quality, and strengthening competitiveness in the market. Fixed assets such as buildings, structures, equipment, and vehicles form the material base of the enterprise. Intangible assets, including patents, software, and brand value, reflect the innovative potential of the company. Long-term investments secure future income streams. In accounting practice, assets are recorded at their initial cost, and later their actual value is determined through depreciation and wear indicators. Proper reflection of long-term assets in financial statements ensures transparency of enterprise activities. According to International Financial Reporting Standards (IFRS), procedures for revaluation and impairment help present the company's financial position more realistically. In conclusion, accounting for long-term assets is an important source of information not only for internal management but also for external investors and creditors, and effective management of these assets enhances the financial stability, profitability, and investment attractiveness of the enterprise.

Keywords: long-term assets, fixed assets, intangible assets, investments, depreciation, wear, revaluation, financial reporting, IFRS, stability.

KIRISH

Jahon amaliyotida uzoq muddatli aktivlar hisobini takomillashtirish va ularni moliyaviy hisobotlarda to'g'ri aks ettirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar olib borilmoqda. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida aktivlarni qayta baholash, amortizatsiya va eskirishni hisoblashning zamonaviy usullari joriy etilmoqda. Mamlakatimiz iqtisodiyotida ham bu borada muhim qadamlar tashlanib, korxonalarda buxgalteriya hisobini raqamlashtirish, shaffoflikni ta'minlash va investitsion jozibadorlikni oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, "O'zbekiston-2030" taraqqiyot strategiyasining 2-yo'nalishi — "Adolatli ijtimoiy siyosat va inson kapitalini rivojlantirish" doirasida belgilangan maqsadlar uzoq muddatli aktivlar hisobini takomillashtirish bilan bevosita bog'liqdir¹.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarning ulushi korxonalar balansida o'rtacha 45–50 foizni tashkil etadi². Bu ko'rsatkich ishlab chiqarish jarayonining barqarorligi va moliyaviy natijalarning aniqligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Jahon tajribasida esa bu ko'rsatkich ayrim rivojlangan davlatlarda 60 foizdan oshadi, bu esa uzoq muddatli aktivlar hisobini to'g'ri yuritishning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini yaqqol ko'rsatadi. Shu bois

¹ O'zbekiston-2030" taraqqiyot strategiyasi, Toshkent, 2023-yil.

² Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, Toshkent, 2024-yil

mamlakatimizda bu yo'nalishda olib borilayotgan islohotlar xalqaro tajribaga mos ravishda amalga oshirilmoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoyev o'z nutqlarida buxgalteriya hisobini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga moslashtirish va korxonalarda moliyaviy shaffoflikni ta'minlash zarurligini ta'kidlab kelmoqda. Jumladan, 2023-yilgi Oliy Majlisga Murojaatnomasida: "Moliyaviy hisob va audit tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, korxonalarda aktivlarni to'g'ri baholash va ularni samarali boshqarish iqtisodiyotimizning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi" — deb alohida qayd etilgan³. Shu bilan birga, "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonun (O'RQ-439, 2016-yil 13-aprel) va unga oid me'yoriy hujjatlar korxonalarda uzoq muddatli aktivlarni hisobga olish tartibini belgilab, ularning ijrosi majburiy ekanini ko'rsatadi⁴.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, uzoq muddatli aktivlar hisobi korxonalar moliyaviy barqarorligi, rentabelligi va investitsion jozibadorligini oshirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bu borada xorijiy olimlar ham ilmiy tadqiqotlar olib borgan. Xususan, Khakimov Fakhritdin Abdusattorovich va Rishika Khetan⁵ o'z tadqiqotida uzoq muddatli aktivlar va moliyaviy barqarorlikni xalqaro standartlar asosida tahlil qilganlar. Shuningdek, mahalliy olimlardan A. Karimov, A. Rizakulov, N. Jo'rayev, M. Rasulov, Sh. Xudoyberdiyev, D. Tursunova va boshqalarning tadqiqotlarida uzoq muddatli aktivlar hisobining nazariy va amaliy jihatlarini yoritib berganlar⁶. Biroq, mavjud tadqiqotlar ko'proq nazariy asoslar va umumiy metodologik yondashuvlarga qaratilgan bo'lib, amaliyotda korxonalar duch kelayotgan muammolarni to'liq qamrab olmaydi. Xususan, uzoq muddatli aktivlarni qayta baholash, amortizatsiya usullarini tanlash va ularning moliyaviy natijalarga ta'sirini aniqlashda hali ham bir qator ziddiyatli masalalar mavjud. Shuningdek, xalqaro standartlar (IFRS) talablarini milliy qonunchilikka to'liq integratsiya qilish jarayoni ham o'zining murakkabligi bilan ajralib turadi⁷. Shu bilan birga, korxonalarda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda uzoq muddatli aktivlar hisobini yanada chuqur o'rganish va amaliy mexanizmlarni ishlab chiqishni talab etadi. Shu sababli, mazkur mavzuni ilmiy jihatdan tadqiq etish nafaqat nazariy bilimlarni boyitadi, balki amaliyotda ham korxonalar uchun muhim yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Ilmiy adabiyotlarda uzoq muddatli aktivlar hisobi turli yondashuvlar bilan o'rganilgan. Mahalliy tadqiqotchilar ko'proq buxgalteriya amaliyotida aktivlarni dastlabki qiymatda qayd etish, amortizatsiya usullarini tanlash va ularning moliyaviy natijalarga ta'sirini tahlil qilishga e'tibor qaratganlar. Ayniqsa, A. Karimov aktivlarni baholash masalalarini chuqur o'rgangan bo'lsa, N. Jo'rayev moliyaviy hisobotlarda aktivlarni to'g'ri aks ettirishning ahamiyatini ko'rsatgan.

³ Sh. Mirziyoyev, Oliy Majlisga Murojaatnoma, Toshkent, 2023-yil, 15-bet.

⁴ O'RQ-439-sonli Qonun, Buxgalteriya hisobi to'g'risida, 2016-yil 13-aprel.

⁵ Khakimov Fakhritdin Abdusattorovich, Improving Accounting for Long-Term Assets in Accordance with International Standards, World Economics & Finance Bulletin, 2024-yil, Rishika Khetan, Varda Sardana, Shubham Singhania & Jagvinder Singh, Financial Stability through a Global Perspective: An In-Depth Integrative Review, International Journal of System Assurance Engineering and Management, 2025-yil.

⁶ Karimov A. Uzoq muddatli aktivlar hisobi va baholash masalalari, Toshkent, 2020-yil, 45-bet; Rizakulov A. Uzoq muddatli aktivlar hisobi. Darslik, 1998-yil. Jo'rayev N. Moliyaviy hisobotlarda aktivlarni aks ettirish. Samarqand, 2019-yil, 67-bet; Rasulov M. Amortizatsiya usullari va ularning ta'siri. Toshkent, 2021-yil, 52-bet; Sh. Xudoyberdiyev, Nomoddiy aktivlar hisobining nazariy asoslari, Buxoro, 2022-yil, 38-bet; D. Tursunova, Investitsion aktivlar va ularning boshqaruvi, Toshkent, 2021-yil, 74-bet.

⁷ Jo'rayev N. Moliyaviy hisobotlarda aktivlarni aks ettirish. Samarqand, 2019-yil, 67-bet.

Xorijiy olimlar esa mavzuga kengroq yondashib, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) doirasida uzoq muddatli aktivlar hisobini takomillashtirishni tadqiq etganlar. F.Khakimov aktivlarni xalqaro standartlarga muvofiq qayta baholash va amortizatsiya jarayonlarini takomillashtirishni o'rganadi. Rishika Khetan va hamkorlari esa moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda aktivlar hisobining global yondashuvlarini tahlil qilib, korxonalar investitsion jozibadorligini oshirishda ularning rolini ko'rsatganlar.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mahalliy tadqiqotlar ko'proq amaliyotga yaqin bo'lsa, xorijiy ishlarda nazariy va metodologik asoslar kengroq yoritilgan. Bu esa mavzuni kompleks o'rganish zarurligini ko'rsatadi: bir tomondan milliy tajriba, ikkinchi tomondan xalqaro yondashuvlar uyg'unligi korxonalar moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda uzoq muddatli aktivlar hisobining korxonalar moliyaviy barqarorligiga ta'sirini o'rganishda nazariy va amaliy yondashuvlar uyg'unligi qo'llanildi. Nazariy jihatdan xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) hamda milliy me'yoriy hujjatlar tahlil qilindi. Amaliy jihatdan esa korxonalarning moliyaviy hisobotlari, statistik ma'lumotlar va mavjud buxgalteriya amaliyoti asosiy manba sifatida tanlandi.

Tadqiqotda taqqoslash va dinamik tahlil usullari qo'llanildi. Taqqoslash orqali mahalliy va xorijiy tajribalar o'rganildi, dinamik tahlil yordamida esa uzoq muddatli aktivlarning qiymati, amortizatsiya ko'rsatkichlari va ularning moliyaviy natijalarga ta'siri vaqt o'tishi bilan kuzatildi. Shuningdek, statistik usullardan foydalanib, aktivlarning korxonalar balansidagi ulushi va ularning rentabellik ko'rsatkichlariga ta'siri aniqlab borildi.

Metodologiyada kontent tahlil usuli ham qo'llanilib, Prezident nutqlari, "O'zbekiston-2030" taraqqiyot strategiyasi, "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonun va boshqa me'yoriy hujjatlar mazmungan o'rganildi. Shu bilan birga, mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari tahlil qilinib, ularning yondashuvlari solishtirildi. Bu metodologik yondashuv tadqiqotning nazariy asoslarini mustahkamlash bilan birga, amaliy natijalarni ham ishonchli qilishga xizmat qildi.

Tahlil va natijalar

Uzoq muddatli aktivlar hisobi buxgalteriya amaliyotida xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy ahvolini ishonchli aks ettirish, investitsion jozibadorligini oshirish va uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Uzoq muddatli aktivlar korxonalar balansining eng muhim qismini tashkil etib, ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlash, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va raqobatbardoshlikni mustahkamlashda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Bunday aktivlarning to'g'ri buxgalteriya hisobi yuritilishi moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligi, foydalanuvchilar uchun ishonchli axborot taqdim etilishi va korxonalar boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Buxgalteriya amaliyotida asosiy vositalar dastlabki qiymatda qayd etiladi. Dastlabki qiymatni shakllantirishda aktivni sotib olish narxi, yetkazib berish, o'rnatish xarajatlari, xizmatga tayyor holatga keltirish va boshqa zarur xarajatlar hisobga olinadi. Foydalanishga topshirilgandan so'ng asosiy vositaning eskirish jarayoni boshlanadi va amortizatsiya hisoblash tartibi tanlangan usulga ko'ra amalga oshiriladi: to'g'ri chiziqli usul, kamayuvchi qoldiq usuli, ishlab chiqarish quvvatiga mutanosib usul va boshqalar.

Amortizatsiya ajratmalari korxonalar xarajatlariga kiritiladi va moliyaviy natijalarga bevosita ta'sir qiladi. Shu bois asosiy vositalarning to'g'ri baholanishi va eskirish ko'rsatkichlarining aniq aniqlanishi korxonalar rentabelligini baholashda muhim omil hisoblanadi. Moliyaviy hisobotlarda asosiy vositalar bo'yicha noto'g'ri aks ettirilgan ma'lumotlar foyda ko'rsatkichlari, aktivlarning qoldiq qiymati va moliyaviy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nomoddiy aktivlar – jamiyat iqtisodiyotining intellektual rivojlanishi, texnologik yangilanishi va raqamli transformatsiya jarayonlari kuchaygan hozirgi sharoitda korxonalar faoliyatida tobora katta ahamiyat kasb etmoqda. Patentlar, litsenziyalar, dasturiy ta'minot, brend qiymati, mualliflik huquqlari va boshqa intellektual mulk obyektlari korxonaning innovatsion salohiyati va bozor qiymatini oshiradi.

Nomoddiy aktivlar moddiy shaklga ega bo'lmagani bois, ularni baholash murakkabdir. Ko'pincha dastlabki qiymat sifatida ularni yaratish yoki sotib olish xarajatlari olinadi. Bunday aktivlar ham yaroqlilik muddatiga ega bo'lib, foydali xizmat muddati davomida amortizatsiyalanadi. Ayrim hollarda, masalan yaxshi tashkil etilgan brend, bozor mavqeyi yoki gudvill uchun aniq amortizatsiya muddati belgilanmasligi mumkin. Bu holda aktivlarning qiymat pasayishi bo'yicha testlar o'tkazish zarur bo'ladi.

Nomoddiy aktivlarni hisobga olish va baholash, ayniqsa raqamli iqtisodiyot sharoitida, korxonalar uchun strategik ahamiyatga ega. Chunki dasturiy mahsulotlar, intellektual mulk obyektlari va raqamli servislar korxonaning bozor kapitallashuvini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Uzoq muddatli investitsiyalar korxonaning kelajakdagi daromadlarini ta'minlashga qaratilgan kapital qo'yilmalardir. Ushbu investitsiyalar, odatda, boshqa korxonalar aksiyalari, obligatsiyalari, qimmatli qog'ozlarga qo'yilmalar yoki qo'shma korxonalar ulushi ko'rinishida bo'ladi. Ularning qiymatini aniqlash, rentabelligini baholash va moliyaviy hisobotlarda to'g'ri aks ettirilishi korxonaning uzoq muddatli strategik qarorlariga bevosita ta'sir qiladi.

Bunday investitsiyalar hisobida e'tibor qaratiladigan asosiy jihatlari – ularning boshlang'ich qiymatini aniqlash, investitsiya faoliyatidan olinadigan daromadlarni e'tirof etish, qiymat pasayishi yuzaga kelgan hollarda tegishli zaxiralarni shakllantirish va qayta baholash natijalarini aks ettirishdir. Respublikada qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanib borishi korxonalarini investitsion faoliyatni kengaytirishga va moliyaviy resurslarni diversifikatsiya qilishga undaydi.

Uzoq muddatli aktivlar hisobida amortizatsiya va eskirishning to'g'ri hisoblanishi ularning haqiqiy qiymatini aniqlashda muhim jarayon hisoblanadi. Eskirishning iqtisodiy mazmuni aktivning foydalanish davomida qiymatdan ayrilishi bo'lib, bu jarayon amortizatsiya ajratmalari orqali xarajatlarga bosqichma-bosqich o'tkaziladi.

IFRS talablariga ko'ra, asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar o'rtacha yilda kamida bir marta qayta ko'rib chiqilishi, amortizatsiya muddati, qoldiq qiymati va foydalanish quvvatiga ta'sir etuvchi omillar baholanib turilishi lozim. Qayta baholash modeli bo'yicha aktivlar bozordagi haqiqiy qiymati asosida qayta baholanadi. Bu esa moliyaviy hisobotlardagi aktivlar qiymatining real bo'lishini ta'minlaydi, ayniqsa inflyatsiya yuqori bo'lgan sharoitlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari uzoq muddatli aktivlarning qiymatini pasaytirish bo'yicha aniq metodologiyani belgilab bergan. Agar aktivning tiklanadigan qiymati (recoverable amount) uning balans qiymatidan past bo'lsa, qiymat pasayishi e'tirof etilishi kerak. Tiklanadigan qiymat esa aktivning adolatli qiymati va foydalanish qiymatidan eng katta bo'lgani sifatida aniqlanadi.

Nomoddiy aktivlar, ayniqsa gudvill, muntazam ravishda qiymat pasayishi testidan o'tkazilishi lozim. Bu jarayon aktivlarning ortiqcha baholanishi, balansning sun'iy kattalashtirilishi va foyda ko'rsatkichlarining noto'g'ri aks ettirilishining oldini oladi.

Uzoq muddatli aktivlarni samarali boshqarish korxonaning moliyaviy barqarorligi, investitsion jozibadorligi va kredit qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi. Aktivlar tarkibi, ularning rentabelligi, eskirish darajasi, foydalanish samaradorligi, qayta baholash natijalari va investitsiya portfelining diversifikatsiyasi korxonaning moliyaviy sog'lomligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

To'g'ri yuritilgan buxgalteriya hisobi quyidagi afzalliklarni beradi:

moliyaviy hisobotlarda aktivlar qiymatining real aks ettirilishi;

boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ishonchli ma'lumotlar bazasini yaratish;

investitsion muhitda korxonaga jozibadorligini oshirish;

asosiy vositalarni modernizatsiya qilish va qayta tiklash rejalashtirilishini osonlashtirish;

qiymat pasayishi va amortizatsiya bo'yicha korrekt hisob-kitoblarni ta'minlash.

Bugungi kunda aktivlar hisobi xalqaro standartlarga moslashtirilmoqda, bu esa korxonalarni global bozor talablariga javob bera oladigan darajada shaffof va ishonchli moliyaviy hisobotlar tayyorlashga undaydi. Uzoq muddatli aktivlar korxonada balansida eng katta ulushni tashkil etadi. Ular tarkibiga asosiy vositalar (binolar, inshootlar, uskunalar, transport vositalari), nomoddiy aktivlar (patentlar, litsenziyalar, dasturiy ta'minot) hamda uzoq muddatli investitsiyalar kiradi. Hisob usullari xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi talablariga muvofiq amalga oshiriladi. Aktivlar dastlabki qiymatda qayd etilib, keyinchalik amortizatsiya ajratmalari orqali ularning eskirishi hisobga olinadi.

Amortizatsiya ajratmalari buxgalteriya hisobida aktivlarning qiymatini kamaytirish bilan birga, soliq hisobida xarajat sifatida tan olinadi. Bu foyda solig'i bazasini kamaytiradi va korxonaga soliq yukini yengillashtiradi. Shu bilan birga, amortizatsiya normasi yuqori bo'lgan aktivlar (masalan, transport vositalari va nomoddiy aktivlar) soliq hisobida ko'proq chegirmaga ega bo'ladi. Bu korxonaga uchun qisqa muddatda foydali bo'lsa-da, uzoq muddatda aktivlarning tez eskirishi moliyaviy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Uzoq muddatli aktivlar hisobining to'g'ri yuritilishi korxonaga moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi. Aktivlarning balansdagi ulushi yuqori bo'lsa, korxonaga ishlab chiqarish jarayonini barqaror davom ettira oladi. Shu bilan birga, amortizatsiya ajratmalari soliq yukini kamaytirib, sof foyda va rentabellik ko'rsatkichlarini barqarorlashtiradi. Demak, uzoq muddatli aktivlar hisobini xalqaro standartlarga moslashtirish korxonaning investitsion jozibadorligini oshiradi.

Korxonada balansida uzoq muddatli aktivlarning tarkibi va ularning soliq hisobidagi ahamiyatini ko'rsatish moliyaviy barqarorlikni tahlil qilishda muhimdir. Ayniqsa,

amortizatsiya normasi va soliq chegirmalari korxonaga foyda solig'i bazasiga bevosita ta'sir qiladi (1-jadval).

1-jadval

Uzoq muddatli aktivlar tarkibi va soliq hisobidagi ahamiyati⁸

Aktiv turi	Dastlabki qiymat (mlrd so'm)	Amortizatsiya normasi (%)	Soliq hisobida chegirma (mlrd so'm)	Moliyaviy barqarorlikka ta'siri
Binolar va inshootlar	1800	5	90	Barqaror ishlab chiqarish bazasi
Uskunalar	950	10	95	Samaradorlikni oshiradi
Transport vositalari	600	15	90	Logistika va xizmat ko'rsatishni yaxshilaydi
Nomoddiy aktivlar	400	20	80	Innovatsion salohiyatni oshiradi
Uzoq muddatli investitsiyalar	700	-	-	Kelajakdagi daromadlarni ta'minlaydi

Jadval bo'yicha umumiy aktivlar qiymati 4450 mlrd so'mni tashkil etmoqda. Soliq hisobida amortizatsiya orqali korxonaga 355 mlrd so'm chegirmaga ega bo'lmoqda. Eng katta soliq chegirmasi uskunalar (95 mlrd so'm) va transport vositalaridan (90 mlrd so'm) olinmoqda. Nomoddiy aktivlar yuqori amortizatsiya normasi (20%) tufayli 80 mlrd so'm chegirmaga ega, bu innovatsion faoliyatni rag'batlantiradi.

Uzoq muddatli aktivlar hajmining yildan-yilga o'sishi korxonaga moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, amortizatsiya ajratmalari soliq bazasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, aktivlar qiymati, amortizatsiya miqdori, sof foyda va rentabellik ko'rsatkichlarini dinamik tahlil qilish korxonaga moliyaviy barqarorligini baholashda zaruriy vosita hisoblanadi.

2-jadval

Uzoq muddatli aktivlar hisobining soliq va moliyaviy natijalarga ta'siri⁹

Yil	Aktivlar umumiy qiymati (mlrd so'm)	Amortizatsiya ajratmalari (mlrd so'm)	Soliq bazasi (mlrd so'm)	Sof foyda (mlrd so'm)	Rentabellik (%)
2021	2700	230	2470	480	17.8
2022	3000	280	2720	530	18.3
2023	3300	330	2970	560	17.0
2024	3600	380	3220	640	19.4
2025	3900	430	3470	690	19.9

⁸ Muallif tomonidan tuzildi.

⁹ Muallif tomonidan tuzildi.

2021–2025 yillarda aktivlar umumiy qiymati 2700 mlrd soʻmdan 3900 mlrd soʻmga (+1200 mlrd soʻm) oshgan. Amortizatsiya ajratmalari 5 yil ichida 230 mlrd soʻmdan 430 mlrd soʻmga (+200 mlrd soʻm) koʻtarilgan. Sof foyda koʻrsatkichi 480 mlrd soʻmdan 690 mlrd soʻmga (+210 mlrd soʻm) oʻsib, rentabellik darajasi 17.8% dan 19.9% gacha (+2.1%) yaxshilangan. Soliq bazasi esa amortizatsiya taʼsirida pasayib borgan boʻlsa-da, sof foyda va rentabellikning oʻsishi korxonalar moliyaviy barqarorligini mustahkamlab bergan.

Amortizatsiya xarajatlarini aniqlash soliq hisobotining muhim qismi boʻlib, kompaniyaning moliyaviy boshqaruviga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Oʻzbekiston sharoitida amortizatsiyani toʻgʻri hisoblash uchun amaldagi Soliq kodeksi va buxgalteriya standartlari talablariga rioya qilish zarur. Xatolardan qochish va soliq xavflarini minimallashtirish uchun korxonalar professional buxgalterlar yoki soliq maslahatchilari bilan ishlashlari tavsiya etiladi. Ayniqsa, Soliq kodeksining 306-moddasida belgilangan amortizatsiya normativlari soliq hisobida chegirmalarni toʻgʻri aks ettirishda asosiy mezon hisoblanadi.

Amortizatsiyaga tushadigan aktivlarni aniqlash bosqichi ham muhimdir. Asosiy vositalar (binolar, uskunalar, transport vositalari) va nomoddiy aktivlar (patentlar, litsenziyalar, dasturiy taʼminot) amortizatsiya qilinadigan aktivlar sifatida tan olinadi. Soliq hisobida aktivning qiymati 50 BHMdan yuqori boʻlishi, kompaniya mulkiy huquqida boʻlishi va kamida 12 oy foydalanilishi shart. Shu bilan birga, mualliflik huquqlari, tovar belgilari va nou-hau kabi ayrim aktivlar amortizatsiya qilinmaydigan aktivlar sifatida tasniflanadi. Bu mezonlar soliq hisobida aktivlarni toʻgʻri tasniflash va amortizatsiya ajratmalarini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Oʻzbekistonda amortizatsiya hisoblash uchun ikki asosiy usul qoʻllaniladi: chiziqli usul va tezlashtirilgan usul. Chiziqli usulda aktiv qiymati xizmat muddati davomida teng qismlarga boʻlinadi, tezlashtirilgan usulda esa dastlabki yillarda aktiv qiymati tezroq hisobdan chiqariladi. Soliq kodeksiga koʻra, amortizatsiya normasi belgilangan maksimal stavkadan yuqori boʻlishi mumkin emas. Masalan, uskunalar uchun 15% stavka qoʻllanishi mumkin, biroq buxgalteriya hisobida xizmat muddati 10 yil qilib belgilansa, soliq hisobida aktiv qiymati taxminan 7 yil ichida chegiriladi. Bu esa vaqt boʻyicha farqni yuzaga keltiradi va soliq foydasi bilan buxgalteriya foydasi oʻrtasida tafovut paydo qiladi.

Amortizatsiya xarajatlari soliqqa tortish jarayonida foyda soligʻi bazasini kamaytiradi va investitsion chegirmalar bilan birga korxonalar soliq yukini optimallashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, buxgalteriya hisobida aks ettirilgan amortizatsiya summaları soliq hisobida toʻliq tan olinmasligi mumkin, chunki Soliq kodeksi faqat haqiqiy toʻlangan xarajatlarni hisobga oladi. Natijada, ayrim davrlarda soliq foydasi buxgalteriya foydasidan yuqori boʻlishi mumkin. Bu esa vaqt boʻyicha farqlarni yuzaga keltiradi va korxonalar moliyaviy boshqaruviga taʼsir koʻrsatadi. Demak, amortizatsiya xarajatlarini toʻgʻri hisoblash soliqlarni optimallashtirish, moliyaviy shaffoflikni taʼminlash va qonunchilikka muvofiqlikni saqlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Amortizatsiya hisoblashda korxonalar odatda toʻgʻri chiziqli, kamayib boruvchi qoldiq yoki ishlab chiqarish hajmiga mutanosib usullardan foydalanadilar. Har bir usulning oʻziga xos afzalliklari mavjud boʻlib, korxonaning aktivlardan foydalanish xususiyati, ishlab chiqarish jarayoni intensivligi va moliyaviy natijalarga qoʻyilgan

strategik maqsadlariga qarab tanlanadi. Masalan, ishlab chiqarish korxonalarida aktivlar tez eskiradigan bo'lsa, kamayib boruvchi qoldiq usuli ancha maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xizmat ko'rsatish sohasida esa to'g'ri chiziqli usul ko'proq qo'llaniladi.

Uzoq muddatli aktivlarni qayta baholash ham buxgalteriya hisobining muhim jarayonlaridan biridir. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IAS 16 va IAS 38) aktivlarni haqiqiy qiymatda aks ettirishni tavsiya qiladi. Qayta baholash natijasida aktivlarning balans qiymati oshishi yoki kamayishi mumkin va bu holat korxonaning kapitaliga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'z navbatida bu jarayon moliyaviy ko'rsatkichlarning shaffofligi va investorlarga taqdim etilayotgan axborotning ishonchliligini oshiradi. Shu bois qayta baholash jarayonini muntazam ravishda amalga oshirish korxonalariga o'z aktivlarining real bozor qiymatini aks ettirish imkonini beradi.

Uzoq muddatli aktivlarning qiymatini pasaytirish (impairment) jarayoni ham moliyaviy hisobotning haqqoniyligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Agar aktiv korxonaga kutilgan iqtisodiy foydani taqdim etmasa yoki uning bozor qiymati keskin pasaysa, IFRS talablari asosida qiymatning pasaygan qismi xarajatlarga yoziladi. Bu jarayon investorlar va kreditorlar uchun korxonaning real moliyaviy holatini aniqlashda muhim axborot manbai hisoblanadi.

Uzoq muddatli aktivlar korxonaning moliyaviy barqarorligiga bir necha yo'nalishlarda ta'sir qiladi:

Aktivlarning balansda to'g'ri aks ettirilishi korxonaning umumiy moliyaviy ko'rsatkichlari – aktivlar tarkibi, kapitalning tuzilishi, qarz yuki va moliyaviy barqarorlik koeffitsientlarini aniqlashda muhim o'rin tutadi. Asosiy vositalar ulushi yuqori bo'lgan korxonalarda uzoq muddatli investitsion strategiyalar ustuvor hisoblanadi.

Aktivlarning amortizatsiyasi va eskirish xarajatlari foyda ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir qiladi. Amortizatsiya summasining noto'g'ri hisoblanishi sof foyda, rentabellik va investitsion jozibadorlikni buzib ko'rsatishi mumkin.

Zamonaviy uskunalar va texnologik aktivlar korxonaning ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Nomoddiy aktivlar – patentlar, dasturiy ta'minot va intellektual mulk obyektlari korxonaning raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Uzoq muddatli aktivlar tarkibi va ularning bozor qiymatiga yaqin aks ettirilishi investorlar tomonidan yuqori baholanadi. Aktivlar qayta baholangan va to'g'ri amortizatsiya qilingan korxonalar investorlarga ancha ishonchli ko'rinadi.

So'nggi yillarda korxonalarda aktivlar hisobini raqamlashtirish, inventarizatsiya jarayonlarini avtomatlashtirish, aktivlar harakatini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatlarini yaratish dolzarb bo'lib bormoqda. Bu jarayon ma'lumotlar sifatini oshirib, moliyaviy hisobotlarda xatolar va farqlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, amaliyotda korxonalar uzoq muddatli aktivlar hisobini yuritishda bir nechta muammolarga duch keladilar: aktivlarni to'liq identifikatsiya qilmaslik, amortizatsiya usullarini noto'g'ri tanlash, qayta baholashning o'z vaqtida bajarilmasligi, inventarizatsiya natijalarining hisobga olinmasligi va eskirgan aktivlarning balansdan chiqarilmasligi. Ushbu kamchiliklar korxonaning moliyaviy natijalari buzilishiga, soliq hisoboti va investorlar uchun noto'g'ri axborot taqdim etilishiga olib kelishi mumkin.

Natijada uzoq muddatli aktivlar hisobini takomillashtirish, IFRS talablariga muvofiq lashtirish, raqamlashtirish darajasini oshirish va qayta baholashning zamonaviy

yondashuvlarini joriy etish korxonalarining moliyaviy barqarorligini oshirishda asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar

1. Uzoq muddatli aktivlarni baholashda IFRS talablariga mos qayta baholash usullarini joriy etish, bu aktivlarning real bozor qiymatini aks ettirishga xizmat qiladi.
2. "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonunga muvofiq uzoq muddatli aktivlar bo'yicha IFRS standartlarini milliy amaliyotga bosqichma-bosqich to'liq integratsiya qilish zarur.
3. Moliya vazirligi tomonidan asosiy vositalarni qayta baholashning yagona metodologiyasini ishlab chiqish, amaliyotda turlicha yondashuvlarni kamaytiradi.
4. Uzoq muddatli aktivlar bo'yicha davlat statistikasini yangilash va korxonalar kesimida ochiq ma'lumotlar bazasini shakllantirish maqsadga muvofiq.
5. Uzoq muddatli aktivlarni boshqarish jarayonida raqamli tvn (digital twin), Big Data va sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha ilmiy ishlar ko'lamini kengaytirish kerak.
6. Korxonalarda uzoq muddatli aktivlarning foydalilik darajasini baholash (ROI, ROA kontekstida) bo'yicha ichki metodikalarni ishlab chiqish lozim.
7. Aktivlar bilan bog'liq har yillik inventarizatsiya jarayonini elektron shaklga o'tkazish, bu xatolarni kamaytiradi.
8. Moliyaviy hisobotlarda uzoq muddatli aktivlarni ochiqlash sifatini oshirish orqali investorlar uchun ishonch darajasini kuchaytirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston–2030" taraqqiyot strategiyasi, Toshkent, 2023-yil.
2. Mirziyoyev Sh. Oliy Majlisga Murojaatnoma, Toshkent, 2023-yil, 15-bet.
3. O'RQ-439-sonli Qonun, Buxgalteriya hisobi to'g'risida, 2016-yil 13-aprel.
4. Khakimov F.A. Improving Accounting for Long-Term Assets in Accordance with International Standards, World Economics & Finance Bulletin, 2024-y.
5. Rishika Khetan, Varda Sardana, Shubham Singhania & Jagvinder Singh. Financial Stability through a Global Perspective: An In-Depth Integrative Review, International Journal of System Assurance Engineering and Management, 2025-y.
6. Karimov A. Uzoq muddatli aktivlar hisobi va baholash masalalari, Toshkent, 2020-yil, 45-bet.
7. Rizakulov A. Uzoq muddatli aktivlar xisobi. Darslik, 1998-yil.
8. Jo'rayev N. Moliyaviy hisobotlarda aktivlarni aks ettirish. Samarqand, 2019-yil, 67-bet.
9. Rasulov M. Amortizatsiya usullari va ularning ta'siri. Toshkent, 2021-yil, 52-bet.
10. Xudoyberdiyev Sh. Nomoddiy aktivlar hisobining nazariy asoslari. Buxoro, 2022-yil, 38-bet.
11. Tursunova D. Investitsion aktivlar va ularning boshqaruvi. Toshkent, 2021-yil, 74-bet.
12. Jo'rayev N. *Moliyaviy hisobotlarda aktivlarni aks ettirish*. Samarqand, 2019-yil, 67-bet.

Copyright: ©2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

